

L'ESTUDI DE LES NORMES D'ÚS DES DE L'ANÀLISI CRÍTICA DEL DISCURS¹

Joan PUJOLAR
Universitat de Lancaster

1. INTRODUCCIÓ

La «tria de llengua» en el parlar està considerat com un dels aspectes clau dins el procés que anomenem de «normalització lingüística» del català. És un tema que preocupa de forma marcada a un conjunt prou ampli de gent, des de sociolingüistes i planificadors, fins a activistes de grups nacionalistes diversos, col·lectius de caire cultural i recreatiu, etc. Però també afecta fins i tot moltes altres persones que en solem dir «del carrer» i que potser no se senten necessàriament implicades en les polítiques de catalanització. El fet d'haver de decidir quina llengua parlar en multitud de situacions, d'haver de justificar davant d'un mateix i dels altres les pròpies opcions, és un fet quotidià en molts de sectors de la població catalana, especialment a l'àrea barcelonina.

Malgrat els avenços que ha experimentat l'ús del català en els darrers anys, ningú no està convençut que s'hagi aturat el procés de substitució lingüística, especialment pel que fa a l'ús oral quotidià. D'aquí les campanyes i les consignes col·lectives per mantenir el català, acceptar les converses bilingües, etc. I d'aquí hem d'interpretar que ve, almenys en part, el gran nombre de treballs sociolingüístics enfocats a estudiar aquest tema. En aquest sentit, cal esmentar les nombroses aportacions de la sociolingüística catalana a l'estudi del bilingüisme i la diglòssia (vegeu VALLVERDÚ, 1980), i en especial les d'ARACIL (1974, 1979) en el tema de les normes i àmbits d'ús lingüístic. En el terreny més empíric, tenim, entre d'altres, els estudis etnogràfics de CALSAMIGLIA i TUSÓN (1980), TURELL (1984), TUSÓN (1985), BOIX (1989) i WOOLARD (1989); els dos darrers incloent tècniques experimentals de la psicologia social com els de VILADOT (1989) i GAHNG i WOOLARD (1990); i cal no oblidar les aportacions de NUSSBAUM (1990), l'enquesta d'ERILL *et al.* (1992) i la recerca en curs de VILA (1992) sobre l'impacte dels programes d'immersió en els alumnes d'una escola de bàsica.

Aquest estudi voldria ser una contribució més en aquest terreny des d'una nova perspectiva: l'anàlisi crítica del discurs (ACD). L'ACD és un model teòric i metodològic que s'ha anat desenvolupant a partir del treball del grup d'East Anglia als anys 70 (FOWLER *et al.*, 1979). El grup d'East Anglia ha estat molt influenciat pels treballs de M.A.K. Halliday (HODGE i KRESS, 1988). La seva característica distintiva rau en el fet que aborda l'estudi de l'ús lingüístic en tant que revelador i definidor de les relacions socials, i, en especial,

1. Versió revisada del treball presentat al II Congrés Internacional sobre el Manteniment i la Pèrdua de Llengües Minoritàries. Noordwijkerhout, Països Baixos. Setembre de 1992. Voldria agrair especialment a Marilyn Martin-Jones el valuós ajut i suport rebut en el procés de redacció d'aquest treball. També vull agrair els útils suggeriments que em van fer arribar Joan Argente, Francesc Vallverdú i Monica Heller, i les crítiques i comentaris de molts companys. Cap d'aquestes persones, però, no és responsable de les mancances que aquest treball pugui tenir. Està basat en un estudi dut a terme per a la meua dissertació de màster a la Universitat de Lancaster (1991a), on apareixen ampliat i amb més detall la discussió teòrica i els procediments d'anàlisi i interpretació de les dades. Vull agrair igualment els ajuts de la CIRIT i de l'Institut Català de Sociolingüística, que han estat essencials per fer possible aquest estudi. M'agradaria que el lector excusés l'ús de la primera persona del singular en la redacció, que utilitzo perquè em sembla que fa l'expressió més fàcil en un text que ja és bastant dens.

de relacions de dominació i de processos ideològics existents a la societat. Les bases teòriques de l'anàlisi crítica del discurs provenen de la *Teoria Crítica* d'HABERMAS (1988), de FOUCAULT (1972), GRAMSCI (1971) i ALTHUSSER (1971). Més recentment, cal ressaltar les propostes teòriques i metodològiques de FAIRCLOUGH (1989, 1992), que constitueixen un esforç remarcable d'operacionalitzar empíricament les teories susdites a través de l'anàlisi textual, en la qual s'apliquen també criteris d'anàlisi procedents de la lingüística, la sociolingüística, la pragmàtica, la psicologia cognitiva, la intel·ligència artificial, l'anàlisi conversacional i l'anàlisi del discurs.

M'agradaria aclarir que aquest estudi no constitueix sinó una de les múltiples possibilitats d'enfocament que ofereix l'anàlisi crítica del discurs, i potser no la més usual. Estem en un moment en què s'està produint una enorme diversificació dels estudis lingüístics, amb una multiplicació de les línies d'investigació, i amb la subsegüent aparició de nous termes i constitució de noves subdisciplines. El caràcter interdisciplinari mateix de l'ACD ha permès que sigui utilitzada en d'altres disciplines com la psicologia social, la recerca educativa, la sociologia de la ciència, les ciències polítiques, els estudis de la comunicació de masses, els estudis sobre la dona, etc. Recentment, PUIG (1990) i CALSAMIGLIA i TUSÓN (1991) han apuntat la necessitat d'adoptar una visió cada cop més interdisciplinària dins la sociolingüística catalana. Voldria que aquest treball s'entengués, doncs, com un esforç en aquesta línia que malda per construir una perspectiva alhora plural i integrada de la sociolingüística a casa nostra.

2. L'ESTUDI

El 1991 vaig dur a terme un estudi sobre les pautes de tria lingüística en interaccions orals entre estudiants universitaris en les seves activitats quotidianes. L'estudi es concentrà en un grup d'estudiants (50 aprox.) que estaven elaborant el seu projecte de fi de carrera i utilitzaven amb regularitat una sala d'ordinadors. Vaig registrar les seves interaccions (unes 500) dins aquella sala i després en vaig seleccionar 8 per a entrevistes en profunditat.

La selecció d'entrevistes es va fer entre els que aparegueren més sovint en els enregistraments. Hi havia 3 castellanoparlants i 5 catalanoparlants. Vaig voler triar un conjunt de persones que presentés la màxima diversitat pel que fa a les pautes de tria lingüística. En les entrevistes, els vaig demanar que expliquessin el seu comportament lingüístic amb parlants nadius de l'altra llengua que la pròpia, amb coneguts reals, que expliquessin la història de la seva relació lingüística amb cada persona. I també els vaig preguntar què pensaven de la gent que tenia un comportament lingüístic diferent del seu.

Em vaig proposar 3 objectius principals:

1. Descriure les pautes de tria lingüística del grup.
2. Analitzar les seves percepcions i creences en relació a l'ús d'ambdues llengües.
3. Establir lligams entre i) les seves pràctiques lingüístiques i creences i ii) processos socials i ideològics més amplis.

Aquest estudi constitueix, doncs, un estudi de cas. No pretén de cap manera aspirar a una representativitat estadística. La selecció d'individus estudiats *no* constitueix una mostra representativa, sinó una mostra *teòrica* d'acord amb les pautes de la tradició de recerca qualitativa pròpies dels estudis etnogràfics i antropològics (GLASER i STRAUSS, 1967). Les dues finalitats essencials d'aquest tipus d'estudis són (1) investigar la realitat tal com la viuen o la *constitueixen* les persones, és a dir, des del punt de vista d'aquells a qui investiguem; i (2) produir uns marcs conceptuals que ajudin a entendre el funcionament de processos socials, però no necessàriament que entrin a descriure les distribucions de gent respecte d'unes categories particulars en el conjunt d'una població.

3. PERSPECTIVES TEÒRIQUES

En aquest estudi, em vaig preocupar especialment de cercar les perspectives teòriques que servissin millor els objectius del projecte. Primerament calia abordar les pràctiques lingüístiques al nivell interaccional (micro-), i segonament calia abordar les implicacions dels fenòmens observats des d'una perspectiva més àmplia (macro-social) que tingués en compte les relacions de poder i els processos històrics que afecten les relacions entre els diversos grups socials implicats.

Hi ha dos marcs teòrics tradicionals en l'estudi del bilingüisme des de la perspectiva del manteniment i la substitució lingüístics: el model de diglòssia (o la perspectiva estructural-funcional) i la sociolingüística internacional. En aquest estudi, no se n'ha utilitzat cap dels dos de forma central, excepte en el fet que la sociolingüística interaccional està experimentant una transformació cap a postures més crítiques, al igual que els estudis etnogràfics en general. Seguidament, explicaré el perquè d'això tot fent una crítica molt resumida d'ambdues perspectives. Després presentaré el marc teòric construït per a aquest estudi, que està basat en les propostes de l'anàlisi crítica del discurs i que també recolza en part en la tradició sociolingüística catalana.

El model de diglòssia de Fishman (1964, 1967, 1971, 1972a, 1972b) representa les comunitats bilingües com a governades per normes i caracteritzades per un consens global: distribueixen l'ús d'ambdues llengües en funció de diferents àmbits de la vida social en base a unes normes genèricament compartides. Aquest model no era apropiat per aquest estudi per diverses raons: com ha indicat Martin-Jones (1989), (1) assumeix que les comunitats lingüístiques són genèricament homogènies en els seus repertoris lingüístics i normes; (2) no es planteja la qüestió de les relacions de poder entre diferents grups socials i de com les situacions diglòssiques es formen, es mantenen o es transformen com a resultat de processos històrics; i (3) no aborda l'estudi del comportament comunicatiu de la gent al nivell interaccional.

Els meus objectius eren l'anàlisi del comportament interaccional en la vida quotidiana de la gent, i la descripció i interpretació de les pràctiques lingüístiques heterogènies com a evidència de canvis sòcio-històrics en curs. Tampoc no és possible d'estudiar la situació de Catalunya sense fer referència a la seva dimensió històrica, que implica les relacions de poder amb l'estat espanyol i les complexitats de la seva pròpia estructura interna.

La sociolingüística interaccional (HYMES, 1964; BLOM i GUMPERZ, 1972; GUMPERZ, 1982) aborda efectivament les pràctiques lingüístiques des d'una perspectiva microsocial i ha proveït eines metodològiques interessants que permeten estudiar el complex comportament comunicatiu de la gent. Igualment, ha produït descripcions etnogràfiques prou profundes de moltes comunitats i de les seves pràctiques lingüístiques a través dels conceptes d'*esdeveniment de parla*, *repertori lingüístic*, *alternança situacional* i *metafòrica* etc., essent el seu objectiu principal la descripció de la «competència comunicativa» dels parlants. Alhora, el concepte de *repertori lingüístic* pot incloure igualment diferents varietats lingüístiques —no necessàriament «llengües»— i estils que els parlants usen en base a unes «regles» (*rules*) que s'apliquen en funció de les seves finalitats comunicatives i dels significats socials associats a cada varietat.

També hem vist com la gent utilitza l'efecte contrastiu de les diverses varietats lingüístiques en les seves estratègies comunicatives (GUMPERZ, 1982), i com l'ús de les diferents varietats es correspon a diferents pautes de lleialtat envers determinats grups ètnics o socials. Desenvolupaments posteriors dins aquest camp han remarcat la importància de relacionar l'ús lingüístic amb processos de construcció de la identitat (LE PAGE i TABOURET-KELLER, 1985), i el paper de les xarxes socials en la substitució lingüística (GAL, 1979).

Tot i amb això, el paper de les normes de tria lingüística en aquest corrent teòric ha anat esdevenint més perifèric. Amb el temps, la recerca s'ha anat concentrant cada cop

més en l'aspecte creatiu del comportament bilingüe. Com a resultat, darrerament ha rebut crítiques per ultra-emfasitzar la llibertat que té el parlant a l'hora de fer les seves tries. Hom ha tendit a deixar de banda la qüestió de l'origen de les connotacions o significats socials lligats a les diferents varietats lingüístiques. Darrera aquestes connotacions, i darrera les aspiracions i estratègies comunicatives dels parlants, hi ha la qüestió de les relacions de poder i les desigualtats socials, com han assenyalat Fairclough (1989) i Martin-Jones (1989). Hi ha implícita, en la sociolingüística interaccional, una concepció restrictiva de la competència comunicativa, que no té en compte que els significats socials de les varietats lingüístiques van lligats a les experiències dels parlants, a les seves concepcions del món i de la història i, en definitiva, a processos ideològics comuns a la nostra civilització.

Des del meu punt de vista, les mancances de la sociolingüística interaccional s'originen en el seu caràcter essencialment sincrònic, que és també un dels problemes essencials del model de diglòssia. Val la pena destacar, però, que les crítiques adreçades a la sociolingüística interaccional coincideixen amb les que en la darrera dècada han rebut els estudis etnogràfics i antropològics en conjunt (vegeu HAMMERSLEY, 1992). Coneguts recercadors d'aquesta perspectiva han apuntat igualment la necessitat d'integrar una perspectiva històrico-diacrònica (GAL, 1988 i HELLER, 1988c). Gal (1992) i Heller (1989) han aportat recentment una perspectiva crítica que recull el paper de l'ús lingüístic en l'accés a recursos materials i simbòlics. Heller (1989) ha aplicat el seu marc a l'anàlisi de les pautes de tria i alternança lingüístiques entre canadencs francoparlants i angloparlants. Gal (1992) també ha teoritzat sobre el paper dels processos ideològics en l'ús lingüístic bilingüe. També cal esmentar que ja en els primers treballs la sociolingüística catalana féu diverses aportacions que anticipaven una perspectiva crítica (entre d'altres: ARACIL, 1965, amb els conceptes de consciència i control; NINYOLES (1972) i VALLVERDÚ, 1979; vegeu també MARTIN JONES, 1989).

Així, tot i que les tradicions esmentades constitueixen igualment un punt de partida per aquest estudi, vaig voler incorporar igualment una perspectiva teòrica crítica a través de l'anàlisi crítica del discurs (FAIRCLOUGH, 1989, 1992). Fairclough concep l'ús lingüístic com un procés de negociació contínua de rols i identitats en la interacció, on els parlants constantment reforcen o transformen els seus termes de relació, tot fent un ús creatiu de les convencions lingüístiques en funció dels seus objectius específics². Aquestes negociacions es basen en les concepcions que els parlants tenen del món, dels estatus dels participants i dels grups socials a què pertanyen. Aquestes concepcions es poden descriure en forma de repertoris d'idees, constructes conceptuals o marcs interpretatius³ que la gent elabora en funció dels seus interessos: constitueixen, en conjunt, la ideologia. La ideologia es pot manifestar de forma explícita o implícita, en forma dels marcs interpretatius que la gent activa en la parla. El terme *ideologia* fa referència a aquelles creences que tenen una dimensió o unes implicacions socials. L'ús lingüístic, aleshores, està configurat ideològicament i juga un paper en els canvis socials, això és, en el manteniment o la transformació de les relacions socials.

Fairclough proposa, en consonància amb Foucault, analitzar els textos en tant que *situen* els participants (l'emissor, l'interlocutor, el lector). Hom pot descriure, aleshores, conjunts de «posicions subjectives» (*subject positions*) que estableixen els rols dels participants i estan lligades a determinades convencions. Aquesta és una propietat fonamental de l'ús lingüístic: que *constitueix* les identitats dels participants en la interacció.

2. SCOTTON (1988) i HELLER (1988b) ja han indicat la rellevància de l'estudi de les pautes de tria lingüística en termes del seu paper en la definició d'esdeveniments de parla concrets i de la relació entre els participants. El caràcter indicatiu de la tria de codi origina l'ús d'alternances lingüístiques com a mecanisme de negociació de relacions socials.

3. En aquest estudi, utilitzo preferentment la idea de *marc* interpretatiu, que és de GOFFMAN (1974).

Un del principis bàsics del model teòric de Fairclough és el seu caràcter dialèctic. Així, els rols dels parlants no estan pas irremissiblement predeterminats: la gent pot acceptar-los, però també pot caviar-ne la naturalesa, rebutjar-los o negociar-los de formes diferents. Però, per altra banda, els parlants tampoc no són del tot lliures: les seves opcions estan condicionades pels seus recursos, el context i l'estructura social. Mitjançant aquests processos, l'ús lingüístic juga un paper molt important en la reproducció i el canvi de relacions socials, és a dir, en qualsevol lluita social.

D'aquesta manera, l'ús lingüístic afecta igualment les nostres assumpcions i concepcions sobre la societat, és a dir, la nostra ideologia. I aleshores, juga un paper molt important en la «lluita» o «pugna ideològica» (*ideological struggle*). La pugna ideològica té lloc quan diversos grups socials malden per establir i generalitzar les seves respectives visions sobre la societat. Quan una concepció particular és comunament acceptada, esdevé part del sentit comú, és a dir, que esdevé «naturalitzada». Les traces de pugnes ideològiques se solen trobar en creences en conflicte dins el sentit comú, que posen en evidència la competència entre ideologies per a assolir la naturalització (FAIRCLOUGH, 1989:88-89).

Des d'aquest posicionament, de caire històric i dialèctic, podem estudiar l'ús bilingüe, l'alternança i la tria lingüístiques com a indicadors de les relacions percebudes entre diferents grups socials (o etnolingüístics) i de les pugnes per a mantenir o transformar aquestes relacions. En aquest estudi, intento mostrar com la tria lingüística (un fenomen de caràcter íntegrament convencional) porta implícit un(s) posicionament(s) de les persones que participen en un encontre, crea unes indentitats, en consonància amb el significat que hom atribueix a l'ús de les llengües i els seus parlants a cas nostra.

En descriure les convencions de tria lingüística, utilitzo implícitament el model de «normes» i «àmbits» d'Aracil (1974, 1979), del qual voldria apuntar les diferències essencials que té amb el model de Fishman. Aracil, en primer lloc, defensa que cal extreure la definició de les normes de tria lingüística a partir de l'observació del comportament interaccional de la gent. Un «àmbit» és la jurisdicció on cal aplicar una norma particular, i consisteixen en conjunts o subconjunts de situacions la naturalesa dels quals ha de ser definida pel recercador. La noció d'àmbit introdueix una metàfora espacial on es representen les llengües competint pels diversos espais d'ús social.

Tot i que sovint s'identifica Aracil amb la perspectiva estructural-funcional, els seus àmbits i normes tenen un paper molt diferent que els de Fishman. En primer lloc, a hom no li cal assumir que les normes són necessàriament compartides per tota la comunitat, ja que la diversitat i la variació són característiques essencials de l'ús lingüístic (1974: p. 90). Segonament, Aracil deixa clar que les normes s'originen al nivell interaccional com a solució a problemes pràctics recurrents i no com a conseqüència d'arranjaments macrosocials o categories psicosocials. Aleshores, cal que s'infereixin a partir de l'ús mateix. I, tercerament, estan integrades dins una perspectiva diacrònica dins la qual s'espera que pateixin canvis. La possibilitat d'un canvi de normes és caracteritzat per Aracil a través del concepte de «conflicte de normes». Un conflicte de normes ocorre quan dues normes tenen continguts irreconciliables i llurs jurisdiccions (àmbits) se solapen. Els possibles resultats d'un conflicte de normes són i) un procés diacrònic d'establiment d'una d'elles com a norma dominant o ii) una redistribució de les jurisdiccions o àmbits corresponents. De fet, seguint encara Aracil, és en l'evolució o el canvi de normes que es poden identificar i descriure els processos de substitució lingüística⁴ (1979: p. 165-181).

Com a punt de partida per al treball empíric, vaig utilitzat l'etnografia crítica realitza-

4. ECKERT (1980) ens proveeix amb una descripció clarivident del procés de substitució lingüística en una vila occitana que es pot donar com a exemple il·lustratiu de les teoritzacions d'Aracil. En aquest article s'argumenta que el canvi cap al francès va tenir lloc en aquesta vila degut al canvi constant dels àmbits i les normes per a l'ús dels dos idiomes.

da per Woolard (1989) a Catalunya. Woolard assenyala que cal entendre les identitats tal com les construeix la gent si volem explicar com es comporten lingüísticament, ja que a Catalunya hom categoritza les persones —en bona mesura— en base al seu comportament lingüístic. Woolard estableix l'existència de dos grups etnolingüístics («catalans» i «castellans») en base als quals la gent construeix tot un seguit d'expectatives de tot tipus i, en especial, en referència a la tria de llengua⁵. Les interaccions lingüístiques poden ocórrer dins dos àmbits bàsics: l'intragrupal i l'intergrupal, i hom pot descriure quatre normes bàsiques: (1) La norma intragrupal [la llengua d'un grup és la que es parla entre membres del mateix grup], (2) la norma adaptativa [els catalanoparlants s'han d'adaptar a la llengua dels castellanoparlants], la norma monolingüe [igualtat de drets de tria però s'espera un consens final] i la norma bilingüe [cada interlocutor escull la seva llengua preferida, cosa que dona lloc a una conversa bilingüe]. És important remarcar que el concepte d'etnicitat en Woolard es refereix a categories constituïdes per la gent, i no pas a una classificació acadèmica elaborada en referència a uns atributs mesurables. El meu estudi pretenia veure fins a quin punt aquestes categories funcionaven per a descriure amb detall el comportament lingüístic i les percepcions de la gent.

4. PRÀCTIQUES LINGÜÍSTIQUES

En la colla de gent estudiada, el castellà predominava en els intercanvis entre parlants de diferents llengües. Malgrat això, el més precís és dir que la norma predominant és la norma monolingüe —i no la norma adaptativa—, ja que el català apareix igualment en aquestes situacions, tot i que en menor mesura.

Aquest fet fou corroborat per la majoria dels entrevistats, que digueren que no era pas necessari que els catalanoparlants s'adaptessin, però que sí que ho havia de fer l'un o l'altre (vegeu fig. 1). Preferien, clarament, converses monolingües. Tot i que alguns entrevistats consideraven les converses bilingües com a molt usuals, se'n recolliren molt poques en els enregistraments (2 de 519 intercanvis).

La llengua escollida per a cada intercanvi concret no era pas una qüestió a negociar en cada ocasió. Dues persones concretes utilitzaven en general la mateixa llengua en diferents interaccions. Segons els testimoniatges dels entrevistats, la tria de llengua era el resultat d'un procés lligat a la història de la relació amb persona concreta. És a dir, que dues persones concretes adopten una llengua per als seus intercanvis dins el procés d'establiment de la seva relació personal. En les primeres fases d'una relació, en conèixer-se, pot haver-hi un període de negociació en el qual intenten esbrinar la identitat etnolingüística de l'interlocutor o la seva llengua preferida. Després d'això, queda establerta una llengua per a les seves interaccions posteriors de forma explícita o implícita. I aquest acord es mantindrà fins i tot en presència d'altres interlocutors mitjançant l'alternança lingüística, ja que hom assumeix que tothom entén ambdues llengües. He anomenat aquest procés el procés de tria.

En el grup observat, els catalanoparlants eren els qui s'adaptaven amb més freqüència. Els informants declararen que se solia assumir que els castellanoparlants tenien poca o insuficient competència en català. A vegades, fins podia ser que els catalanoparlants entressin

5. Descriure la situació catalana en termes d'etnicitat té un aspecte problemàtic, i agraeixo a Amparo Tusón que m'ho fes veure en una conversa personal. Al cap i a la fi, a Catalunya hom està intentant construir una identitat col·lectiva basada en la diversitat, i aquest tipus de llenguatge pot semblar que va en sentit contrari. El terme «ètnic» en el seu ús públic sol ser sinònim de marginalitat o conflicte i genera el perill de dubtoses manipulacions polítiques. Possiblement és un tema que val la pena que els sociolingüistes catalans es plantegin col·lectivament. Personalment, tinc la intenció de reformular aquesta qüestió en futurs treballs.

en castellà si no estaven segurs de la identitat de l'interlocutor. Això pot portar a situacions en què dos catalanoparlants poden acostumar-se a parlar castellà entre ells. Un informant declararà que el castellà havia predominat en el grup d'estudiants a principi de curs degut a aquesta tendència dels catalanoparlants d'utilitzar el castellà quan no s'està segur de la identitat de l'interlocutor. Aleshores durant l'estadi de negociació del procés de tria, la gent havia anat descobrint gradualment els orígens dels interlocutors a través de pistes com l'accent o els cognoms. Aquest informant declara també que uns quants catalanoparlants «ferms» havien tingut un paper molt important en aquest procés, perquè s'adreçaven a tothom en català i, en conseqüència, facilitaven als altres la percepció de l'origen lingüístic de cadascú. Com a resultat, les converses en català predominaven en el moment en què vaig realitzar la recerca.

En base a les observacions, es podien establir, doncs, 4 pautes genèriques de comportament lingüístic individual: els no-adaptadors castellanoparlants, els adaptadors castellanoparlants, els no-adaptadors catalanoparlants i els adaptadors catalanoparlants. Calia veure, però, què hi havia darrera d'aquestes pautes i quins recursos interpretatius utilitzava la gent per explicar la diversitat de comportaments.

Figura 1. Característiques generals dels entrevistats

	TA	RR	DI	OT	RU	LI	OS	SU
Llengua familiar	CS	CS	CT	CT	CT	CT	CT	CS
Llengua de l'entrevista	CT	CS	CS/CT	CT	CT	CT	CT	CT
Llengua predominant amb els amics		CT	BR	CT	BR	CT	CT	BR

Clau: CT = català. CS = castellà. BR = barrejat.

Trets bàsics del seu comportament lingüístic

- TA afirma que sempre s'adaptava a la llengua en què se li adreçaven, tot i que molts catalanoparlants se li adreçaven en castellà.
- RR mai no s'adaptava als catalanoparlants i algun amic seu practicava la norma bilingüe amb ell.
- DI tenia un marcat accent castellà i sovint se'l confonia amb un castellanoparlant. S'adaptava als castellanoparlants pràcticament sempre i a vegades transgredia la norma intragrupal.
- OT deia que se sentia més còmode parlant català, però que sempre s'acomodava si se li adreçaven en castellà o si assumia que l'interlocutor era castellanoparlant.
- RU es comportava com OT.
- LI deixà clara la seva preferència pel català i indicà que preferiria que se li adrecessin en català. Tot i això, no divergia pas si se li adreçaven en castellà.
- OS mai no parlava castellà. Mantenien conversacions bilingües si era necessari i encoratjava els altres a fer com ell.
- SU havia après a parlar català anys enrera i havia decidit adaptar-se a tots els catalanoparlants que conegués.

5. IDEOLOGIA DE L'ÚS LINGÜÍSTIC

Anomeno *ideologia de l'ús lingüístic* els recursos que la gent utilitza per interpretar o justificar les pròpies actuacions o les dels altres. Les entrevistes realitzades per a aquest estudi s'orientaven principalment a estudiar aquest aspecte. Les entrevistes, d'una manera

indirecta, ens donen accés als recursos interpretatius que la gent activa en parlar (POTTER i WETHERELL, 1987): quines posicions subjectives implícites són pertinents? En quines concepcions de la realitat es basen? A quins interessos responen? Al recercador li cal cercar fils, començar a estirar-los i establir relacions i lligams. Les entrevistes, òbviament, ens donen una informació sempre limitada per circumstàncies diverses en funció de la relació que estableixen els participants en l'esdeveniment i perquè, al cap i a la fi, no poden pas ser un substitut de l'experiència. La versió que vaig obtenir en aquest cas no és més que això: una versió dels fets, i que és probablement transferible a d'altres situacions en major o menor mesura. Fins a on arriba la validesa d'aquestes dades caldrà esbrinar-ho contrastant-les amb altres tipus d'evidència.

Començaré presentant un extracte del tipus d'opinions que aparegueren, i després proposaré un seguit de categoritzacions que em van semblar útils per relacionar-les amb el comportament interaccional.

5.1. *Opinions*

Pel que fa a la norma intragrupal (entre parlants de la mateixa llengua familiar), dos entrevistats [DI, LI] apuntaven que el normal era que entre «catalans» es parlés en català. Un d'ell [DI], amb qui havia començat l'entrevista en castellà, aprofità un *switching* estratègic per introduir el català ja que, segons digué, se li feia «estrany» parlar en castellà amb l'entrevistador. També afirmà, però, que el català implicava sentir-se més «proper» i que «el castellà el veig com més llunyà». Per a dos altres entrevistats [OT i SU], la justificació era que és «més fàcil» o hom «s'expressa millor» en la llengua familiar.

Qüestionats sobre la raó per la qual els catalanoparlants se solen adaptar més sovint al castellà que no a l'inrevés, hi hagueren també diverses respostes. Per una banda, la qüestió era que l'interlocutor «ho entendreà millor» [TA], o el fet que el castellanoparlant no se sentís prou «còmode» [OT] parlant català, o una simple qüestió «d'educació» tenint en compte l'insuficient coneixement de català de l'interlocutor [DI]. També es podia tractar d'un «*acto reflejo*» [RR] o com una cosa que «tendim» a fer «de vegades per mandra nostra» [RU]. OT, RU i LI reconegueren, tanmateix, que parlaven castellà en casos en què no era estrictament necessari perquè s'havien acostumat a parlar-hi en el moment de fer coneixença amb la persona concreta. D'altres, però, donaven a la norma adaptativa un significat polític, com originada en «molts anys de dominació» o deguda a la insistència de molts «castellans» de no voler aprendre català [LI], o originada en el fet que la gent no dóna prou importància al «futur de la llengua» [OS].

Excepte per RR i OS, hi havia un consens general que les converses havien de ser en una sola llengua. Per a OT i DI era una qüestió, un cop més, d'educació, car allò més important era fer-se entendre. SU manifestava que, «personalment», preferia les converses monolingües. OS defensava les converses bilingües, però com a estadi intermedi cap a les converses monolingües en català. En conjunt, la idea de la conversa monolingüe era reforçada per un sentiment general que considerava el monolingüisme com el model ideal. La «barreja» lingüística (en converses on es combinen ambdues llengües) era com una marcada anormalitat que es pot viure amb perplexitat o amb humor. Els casos en què persones de «fora de Catalunya» es troben embolicades en situacions d'aquestes semblaven fins i tot ocasionar una certa sensació de culpabilitat en alguns entrevistats, ja que eren conscients que les seves actuacions no coincidien pas sempre amb les seves intencions.

Pel que fa a la norma bilingüe, per a alguns era molt usual i per a d'altres estranya, per a uns es practicava poc i per a d'altres massa. Cal tenir en compte, però, que les condicions perquè es donin les converses bilingües han de ser molt particulars: ambdós participants han de ser no-adaptadors.

Quant a la manera de valorar-la, per una banda, hi havia qui ho considerava una qüestió personal i insistia en les seves implicacions pràctiques. RR assenyala que la norma bilingüe justificava la seva postura de mantenir el castellà, ja que així tothom podia utilitzar la seva llengua preferida. TA ho atribuïa al fet que alguns catalanoparlants no tenien prou competència en castellà. DI hi era clarament contrari i, conjuntament amb OT i SU, ho considerava com una mica de maleducat, ja que existia la possibilitat que el castellanoparlant no entengués. Per a SU, les converses bilingües sonaven «raro». Els dos darrers admetien, però, el cas excepcional que el catalanoparlant tingués problemes d'expressió en castellà⁶.

D'altra banda, hi havia qui emmarcava la norma monolingüe des d'una perspectiva eminentment política. Així, LI la percebia com una confrontació, mentre OS n'exposava una visió més pedagògica d'encoratjament o invitació a aprendre i usar el català. RU exposà explícitament els dos punts de vista: hi havia els que ho feien com una forma de «dinàmica de xoc» (i digué que això podia arribar a resultar «racista») i els que ho feien d'una manera constructiva per encoratjar els «castellans» a parlar català i a «integrar-se».

Val la pena assenyalar que, en tots els exemples específics que donaren, amb gent real, els entrevistats van reconèixer que els practicants de la norma bilingüe s'adaptaven amb gent que no entenia el català o que era de fora de Catalunya. Això es pot interpretar com una inconsistència amb les argumentacions contra la norma bilingüe. La intenció d'aquest treball, però, no és pas la d'entrar en polèmica amb els entrevistats. El sentit comú està ple de creences que, segons com es mirin, són contradictòries. El que és significatiu és que moltes creences no exigeixen una coherència interna i, per tant, la seva lògica s'ha de cercar en el context en què apareixen i en les funcions que serveixen. En la Figura 2, hi ha un esquema-resum de les opinions dels entrevistats respecte de les normes d'ús.

5.2. Interpretació

A tall d'inici de l'anàlisi, em vaig proposar de reunir les diverses opinions en dos grups que es podien descriure com dos discursos o formacions discursives amb una certa lògica interna. El primer discurs l'he anomenat *col·lectiu* i el segon *individual*. M'agradaria aclarir que aquests dos discursos són una manera de classificar els punts de vista, però no pas les persones. Les connexions entre una cosa i l'altra les tracto més endavant.

El discurs col·lectiu

El discurs col·lectiu comporta plantejar i entendre el tema de la llengua com una qüestió d'identitat. Les descripcions i argumentacions es plantegen com a qüestions entre «catalans» i «castellans» com a categorització fonamental, òbvia i no qüestionada. Quan hom justifica les pròpies decisions, o interpreta les accions d'altres, se situa d'entrada els individus en funció de la seva adscripció etnolingüística.

El tema agafa, doncs, una dimensió, col·lectiva, política i històrica clara. D'aquesta manera, un punt de vista era que el català és l'única llengua llegítima de Catalunya. Aleshores els castellanoparlants són immigrants que han d'aprendre el català i, d'aquesta manera, integrar-se a la societat catalana. La tria de llengua s'interpretava en funció d'aquest marc global. Se segueix d'això que els castellanoparlants que no s'adaptaven eren percebuts com a gent que (1) estan «en contra» de la llengua catalana, o (2) són gent a qui cal-

6. Val la pena aclarir que la possibilitat que els catalanoparlants no sabessin prou català no la va pas introduir l'entrevistador dins les preguntes, sinó que sortí espontàniament dels entrevistats. El treball complet, que conté el guió i les transcripcions de les entrevistes, es pot consultar a l'Institut de Sociolingüística Catalana.

Figura 2. Extracte de les percepcions

	TA	RR	DI	OT	RU	LI	OS	SU
Llengua familiar	CS	CS	CT	CT	CT	CT	CT	CS
Norma intragrupal			El català es parla entre «catalans»/ és com de més proximitat personal	El català perquè és més fàcil per tots dos		El català es parla entre «catalans»		El castellà perquè «s'expressen millor»
Els catalanoparlants s'adapten als castellanoparlants perquè	es pensen que l'interlocutor ho entendreà millor	és com un acte reflex	per educació, ja que l'interlocutor podria no entendre	«no té importància» si l'altre no se sent còmode parlant català	«Tendim» a fer-ho «per mandra nostra»	«és un hàbit» que ve de molts anys de dominació	no pensen en el futur de la llengua	
Per què les converses han de ser monolingües?			per educació	per educació		(en català) perquè és la llengua del país	«sona millor»	
Sobre els catalanoparlants que observen la norma bilingüe	perquè «parlen malament el castellà»	«Me parece bien» «se expresan mejor»	«són catalans fèrreos». Fa maleducat. No els importa si l'altre l'entén o no	fa maleducat: l'altre pot no entendre. Sembla bé però és un extrem. Bé, si li costa parlar castellà	pot ser «dinàmica de xoc» o com una forma d'ajudar els immigrants	és com una «guerra»	és un ajut, invitació o exortació als castellanoparlants per aprendre i usar el català	pot ser maleducat si l'interlocutor no entén, però està bé si és perquè el castellà li costa
Discurs en termes ètnics		Sí			Sí	Sí	Sí	Sí
Els castellanoparlants haurien d'aprendre/usar català			és una qüestió personal		Sí	Sí	Sí	«sí... lo millor és adaptar-se»
Catalunya és bilingüe		Sí	Sí					
Fa «estrany» canviar de llengua amb algú	Sí		Sí	Sí	Sí	Sí	Sí, però és qüestió de decidir-se	Sí

dria ajudar, pressionar o encoratjar a aprendre i usar el català. Aquesta distinció és molt important, perquè en el primer cas hom interpretava les converses bilingües com una confrontació; i, en el darrer cas, se les entenia com una invitació civilitzada o solidària a integrar-se al propi grup, a esdevenir «català». El tret comú entre aquests dos grups era que la conversa bilingüe s'interpretava com una forma de lluita social o política.

Un altre punt de vista diferent era que Catalunya havia de ser considerada una regió bilingüe on ambdues llengües fossin legítimes i conegudes per la gent en major o menor mesura. Aquest argument s'utilitzava per justificar l'ús del castellà.

El discurs personal

El que anomeno *discurs personal* reuneix un seguit d'elements relativament heterogenis, i que la seva coherència prové més de la seva funció que no de la pròpia unitat interna de plantejament. Dir que consisteix a adoptar una dimensió «personal» en oposició a la

Figura 3. Els discursos individual i col·lectiu en els entrevistats

	TA	RR	DI	OT	RU	LI	OS	SU
Llengua familiar	CS	CS	CT	CT	CT	CT	CT	CS
Adaptadors?	Sí	No	Sí	Sí	Sí	Sí	No	Sí
Norma intragrupal			C/I	I		C		I
Els catalanoparlants s'adapten als castellanoparlants perquè	I	I	I	I	I	C	C/(I)	I
Per què les converses han de ser monolingües?			I	I			C	I
Sobre la norma bilingüe	I	I	I/(C)	I/(C)C	C	C	C	I
Discurs en termes ètnics		C			C	C	C	C
Els castellanoparlants haurien d'aprendre/usar català			I		C	C	C	C
Catalunya és bilingüe	C(?)	C(?)						
Tria estable en les relacions	I		I	I	I	I	(I)	I

Clau: I = punt de vista individual o interpersonal. C = punt de vista col·lectiu, històric o ètnic. () = punt de vista rebutjat explícitament.

«col·lectiva» interior és com dir que és una manera d'esquivar les implicacions macro-socials de l'ús de la llengua que he exposat més amunt. En conjunt, hom construeix una imatge dels encontres lingüístics que és el de dues persones tractant de salvar els possibles obstacles que tenen per comunicar-se, i d'acomodar-se mútuament als possibles gustos, preferències o limitacions.

Així, comunicar-se és la finalitat bàsica de parlar, i en cada situació cal escollir la llengua que clarament faciliti una comunicació o transmissió reeixida. En conseqüència, en aquest nivell, les coses rellevants que calia considerar per a la tria eren: primerament que ha de ser una llengua entesa pel parlant i per l'interlocutor, i segonament que ha de ser la llengua que el parlant o l'interlocutor parlin millor o amb més comoditat. Posar en perill aquesta comunicació, o exigir esforços addicionals innecessaris a l'interlocutor representa una falta de cortesia.

També és significatiu fer-se el càrrec de fins a quin punt les accions d'una persona estan determinades per hàbits rutinitzats, gustos sobre els quals no hi pot haver discussió, o tics incontrolables de l'organisme (p.e. actes reflexos). En la nostra cultura, no se solen demanar responsabilitats a les persones per aquesta mena de fenòmens.

Dins d'aquest discurs podríem situar igualment la desconstrucció (*deconstruction*) o la reformulació de les categories etnolingüístiques: l'ús dels termes «un catalanoparlant» o «una persona que parla castellà» adscriuen atributs a diversos individus que tractem, d'entrada, en peu d'igualtat.

5.3. *Establint connexions*

La gent entrevistada no es dividia en dos grups ben diferenciats respecte dels dos punts de vista. La majoria utilitzaren arguments o assumpcions originats en tots dos nivells, tot i que donaren més o menys pes a un o altre punt de vista en funció de les seves preferències personals i posicionaments polítics. Ens trobem davant d'unes persones que activament construeixen un discurs més o menys improvisat o elaborat per context de l'entrevista, i que es basa a aplegar diversos elements de la pròpia experiència diària. En la figura 3, podem veure la distribució dels nivells interpersonal i col·lectiu en funció dels criteris exposats més amunt. Resultà, per exemple, que els castellanoparlants tendien a explicar les normes des del nivell individual, i no s'oposaven a la norma bilingüe. Les reserves més grans envers les converses bilingües provenien de catalanoparlants. En aquesta secció exposo una proposta d'interpretació de la funció o la finalitat d'ambdós nivells de discurs, que pot ajudar a entendre la diversitat de posicionaments i comportaments i les ambivalències.

Crec que cal entendre els dos discursos en tant que estratègies que es despleguen amb la finalitat d'adaptar-se a condicions socials canviants o com a resposta a aquestes condicions socials canviants. Aquestes condicions socials constitueixen «l'espai de maniobra» dins el qual la gent pot desplegar les pròpies estratègies.

Hi havia dos factors comuns importants en les experiències de la gent: (1) la bilingüització generalitzada dels castellanoparlants, la seva competència creixent en català, i (2) l'alt grau d'heterogeneïtat de l'entorn etnocultural en què els entrevistats viuen i han viscut sempre des de petits. Ambdues circumstàncies són específiques d'aquesta generació de joves catalans especialment en l'àrea barcelonina.

El fet que els castellanoparlants esdevinguin bilingües té conseqüències prou específiques: l'adaptació ja no s'espera que sigui unidireccional, i aleshores, la llengua catalana té també menys connotacions intragrups que no tenia possiblement a principi dels vuitanta quan Woolard (1989) realitzà el seu estudi. Com a resultat, el sentit mateix de l'existència dels grups etnolingüístics ha anat esdevenint menys evident, menys clar, almenys més discutible. DI, LI i OT, per exemple, citen casos en què és difícil saber quina és la

llengua familiar de la persona amb què es parla. Aquest debilitament de l'etnicitat ha hagut de ser reforçat també per l'experiència altament pluricultural d'aquesta generació, fet que apareix de forma clara en les experiències d'infantesa dels entrevistats. En aquest sentit, com diu Boix (1989), molta gent ha de preferir definir les interaccions en termes interpersonals que no interètnics. Interessa de superar les barreres grupals, ja que si no hom pot interpretar les interaccions en termes de conflicte.

Les estratègies de «des-construcció» dels grups ètnics poden ser molt diverses, però tenen en comú la voluntat de construir uns marcs interpretatius (i unes posicions per als participants) que invisibilitzen o silencien l'existència d'aquests grups⁷: dos conversants ja no són un «català» o un «castellà» sinó dues persones orientades a trobar la millor manera de comunicar-se. Dins aquesta perspectiva, hom afavoreix els comportaments lingüístics no marcats (adaptació, norma monolingüe, etc.). Adaptar-se per sistema permet, de fet, mantenir l'ambivalència i així la viabilitat del propi marc interpretatiu. Un castellanoparlant que no s'adapti pot encara interpretar-se com un fet natural, i un catalanoparlant també, però fins a cert punt.

Aquest punt de vista, però, topa amb la gent per a la qual la llengua catalana és una qüestió important. Des d'aquesta perspectiva les distincions ètniques retornen a la llum, ja que són la base del plantejament del problema i del repartiment de papers. També hi pot haver diversitat d'estratègies ací, des de fer-ser el distret, com afanyar-se a parlar primer, com escollir els amics en funció de la llengua, com parlar català amb tothom. A l'arena de la vida, però, és la conversa bilingüe la que resulta més cridanera. El fet que, en general, es pressuposi que els catalanoparlants són bilingües deixa poc marge d'interpretació. La norma bilingüe situa automàticament els participants i fa difícil la viabilitat de l'altre marc interpretatiu. La norma bilingüe recorda allò que els altres volen oblidar, reparteix uns papers que molts no volen representar.

La necessitat d'apaivagar la lectura conflictiva de les converses bilingües genera igualment l'elaboració de marcs interpretatius més sofisticats, que busquen definir les relacions intergrupals en termes de solidaritat (ajudar a aprendre). Aquest és un element important. LI, per exemple, dins la seva orientació catalanista, tenia una visió clarament conflictiva de la norma bilingüe, i es veia incapaç de practicar-la sinó d'una manera excepcional. OS la practicava consistentment, però això era perquè ja no la sentia com una confrontació.

Espero haver exposat amb suficient claredat les relacions existents entre el comportament i la construcció cultural del tema de la llengua. Crec que és important veure-hi darrera una lluita ideològica que busca naturalitzar unes pràctiques i una manera d'interpretar-les, i que això afecta en conjunt la manera d'entendre les relacions socials (polítiques, econòmiques, culturals) entre els dos grups. De fet, la lluita mateix es basa en la negació o afirmació de la rellevància d'aquests grups, o en una redefinició de les seves relacions. Hem de creure també que les nostres institucions (administració, partits polítics, mitjans de comunicació, societat civil) juguen un paper fonamental en aquest procés, ja que tenen la facultat de condicionar la nostra experiència (i la nostra manera d'entendre-la) de forma significativa. El fet que les institucions no facin distincions ètniques, però, no impedeix pas que el discurs «col·lectiu» es mantingui en el sentit comú.

Fins aquí arriben, doncs, els resultats d'aquest estudi, que ben segur es podrien complementar i matisar amb més dades provinents d'altres sectors socials i mitjançant altres tècniques d'anàlisi crítica del discurs, que ens proporciona un model en què es poden concebre les pràctiques lingüístiques d'una manera dialèctica, alhora condicionades pel context social i sotmeses al lliure albir dels parlants. Els canvis socials es produeixen com a

7. La idea del silenciament no és nova. Schofield (1986) explica com en una escola multiracial nord-americana la gent s'havia acostumat a evitar termes que es referissin directament o indirectament a la raça, i que això creava la contradicció que no es podien discutir segons quins problemes que duïen implícita una dimensió racial.

conseqüència de la dinàmica d'interacció entre les diverses estratègies comunicatives (i potser aquí pot convenir de fer números i esbrinar quines distribucions de població es donen). L'heterogeneïtat de les pràctiques lingüístiques, però, no és solament el reflex dels diferents orígens socials dels parlants, sinó també el resultat de les diferents preses de posició i estratègies que aquests creen en les seves pugnes per definir i redefinir les relacions socials.

6. APLICACIONS PER A LA PLANIFICACIÓ LINGÜÍSTICA

És obvi que encara queda bastant per dir sobre el tema de la tria lingüística a Catalunya. Caldrà orientar altres recerques a estudiar el paper dels encontres asimètrics, on s'han detectat diferents pautes de comportament (BASTARDAS, 1991). Malgrat això, crec que els temes discutits en aquest estudi suggereixen dues vies principals en què es poden aplicar noves idees a les tasques de promoció lingüística a Catalunya: (1) el disseny d'enquestes global i campanyes públiques, i (2) la iniciació d'activitats de debat i conscienciació (*awareness raising*).

Aquest estudi ha provat d'aprofundir en el funcionament del processos socials que tenen lloc en relació a la tria lingüística. Des del meu punt de vista, cal parar més atenció a aquests procesos en el disseny d'enquestes i campanyes públiques. L'enquestatge és una part essencial de la planificació lingüística, ja que hi ha necessitat d'anar comprovant l'impacte dels canvis introduïts, de captar tendències generals en amplis sectors de població. El disseny de qüestionaris, però, s'ha de basar en les condicions i les percepcions reals que la gent té i en els termes que la gent fa servir en parlar de l'ús lingüístic, i no en les assumpcions subjectives o parcials que puguem tenir nosaltres del problema. De la mateixa manera, les campanyes públiques i la disseminació d'eslògans i consignes s'ha de fer tenint en compte la realitat que la gent construeix. Si no es fan així, poden no tenir cap sentit dins la vida quotidiana de la gent a qui ens adrecem.

Segonament, crec que aquest estudi suggereix la necessitat de conscienciació a molts nivells. La creença que els catalanoparlants mantenen «tendències adaptatives» degut a la inèrcia i la passivitat crec que és massa simplista. Com hem vist, els parlants tenen un paper prou actiu i creatiu a l'hora de definir i construir les convencions lingüístiques.

L'organització d'activitats de discussió en diversos àmbits socials podria ajudar a il·luminar o visibilitzar els malentesos que sembla haver-hi, i podria ajudar a qüestionar assumpcions molt comunes que sembla que mantenen la situació encallada. Això permetria que la gent mateixa contruís noves estratègies en la seva vida diària en base a noves assumpcions.

Fins ara, les campanyes han consistit en part en eslògans de contingut molt genèric i ambigu, concentrant-se en crides vagues per actituds i comportaments de lleialtat lingüística. També s'ha tingut molta cura a controlar el comportament lingüístic dels mitjans de comunicació catalans (PUJOLAR, 1991b). Malgrat això, missatges institucionals ambigus i directrius per a l'ús als *media* no són suficients per a tractar els factors que inhibeixen l'ús del català en els encontres quotidians entre gent jove com el grup investigat en aquest estudi. Les estratègies descrites han estat contruïdes per tal de satisfer les necessitats i els interessos ordinaris de la gent. És per això que no hi ha altra solució que crear les condicions que facin possible un suport actiu per al canvi en els cicles comunicatius de la vida diària.

Maig 1993

